

אילו פגמים התשובה מתקנת ואילו אינה מתקנת

התשובה - היא מועלת (=מועילה) לכל דבר, אף אם רצח והרג. ואף על גב שאי אפשר לתקן את אשר כבר היה מעוות - שהרג את הנפש, אפילו הכי התשובה מועלת. ויש לשאול ולמה תהיה התשובה מועלת לזה? והרי אי אפשר להחזיר לאיש (=את האיש) אשר נטל נשמתו ממנו? וכך אם בא על הערווה והוליד ממנה ממזר - וכי אפשר לתקן מה שעשה?

אבל דבר זה לא יקשה, לפי הדברים אשר ביארנו: כי נחשבו העברות - כשגגות - כאילו הרגו בשגגה, או אפילו כזכויות נחשבו¹¹⁷ - אם שב מאהבה. ולפיכך אילו בא על הערווה בשגגה, שהיה סבור שהיא אשתו, והוליד ממנה ממזר, בוודאי אין נחשב לו למזיד¹¹⁸. והנה התשובה מועלת (שהופכת את המעשה לשוגג).

והא דאמר בחגיגה (ט,א): "מְעַנֶּת לֹא יוּכַל לְתַקֵּן" (קהלת א,טו) - זה שבא על הערווה והוליד ממנה ממזר. אם תאמר בגונב וגוזל - יכול הוא להחזירו ולתקן.

רבי שמעון בן יוחאי אומר: אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן מתחילתו ונתעוות, ואיזה? זה ת"ח שפירש מן התורה.

וכתבו התוספות: "פירש רש"י ז"ל: המוליד ממזר - שהביא פסול לעולם, אין עונו נמחק בתשובה¹¹⁹."

(ודחו תוס':) ולא נהירא, שאין לך דבר שעומד בפני תשובה¹²⁰.

הערות - ילמד ענוים דרכו

117 כי יש הריגה שמתרת ואף היא מצווה, כגון במלחמת מצווה. וכן יש עריות שהן מצווה, כגון בייבום שהתירה התורה.

118 ואם היה מצווה בביאה, הוי ליה כטועה בדבר מצווה שפטור אפילו מחטאת (עיין שבת קלז,א בדעת רבי יהושע ובפסחים עא-עג).

119 לשון רש"י שם: "יהא זיכרון, לפיכך אין עוונותיו נמחקין בתשובה". כלומר הואיל והממזר קיים במציאות, העון ממשיך להיזכר בבית דין של מעלה בכל פעם. כלומר: בדרך כלל התשובה מוחקת את העון כך שאינו נזכר, אבל עיוות כזה של ממזר יוצר מצב שהוא ממשיך להיזכר. וכן כתב רע"ב על המשנה. גם קרבן העדה לפניו משה נמשכו אחרי רש"י וכן דעה ראשונה בתוס' בב"ב פח,ב. וביבמות כב,ב נאמר על מי שהוליד ממזר ועשה תשובה: "השתא מיהא עושה מעשה עמך הוא". וכתב רש"י שם: "הואיל ושב עושה מעשה עמך הוא, ונהי נמי דעונו גלוי ונזכר כל זמן שממזר קיים, מיהו מתשובה ואילך בכלל 'עושה מעשה עמך' הוא". היינו שהתשובה מחזירה אותו לחיק ישראל, אלא שאין העון נמחק. ונראה שמעמדו כמי שעבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, שתשובה ויום הכיפורים תולים ויסורים ממרקים, והנה זה עונו תלוי ולא נמחק.

120 ז"ל תוס' בב"ב פח,ב בשם רבנו חיים: "אף על גב שהוא מעוות לא יוכל לתקן, מכל מקום אפשר בתשובה שציווה לו הקדוש ברוך הוא, דלא ציווה אלא לעשות לו תשובה..." כלומר שלדעת תוס' התשובה יכולה להוביל למחיקת העון לגמרי. וקצת תימה, שחולקים על שלושת חילוקי הכפרה בברייתא בסוף יומא, ששם נאמר שהתשובה אינה ממרקת את כל החטאים אלא רק תולה, ע"ש. וצריך לומר שאה"נ גם שם החטא מתמרק בסוף על ידי יסורין, אבל שיישאר ויזכר לדורות - לא.

אלא קרי ליה "לא יוכל לתקן" (לא מצד החטא ומצבו הרוחני, אלא מצד היחס החברתי אליו - לפי שבשנתו לעולם, שאומרים (העולם): ממזר זה מפלוני שבא על הערווה". עד כאן (דברי תוספות).

ולפי פירוש התוס', אם מת הממזר - אין זה מעוות לא יוכל לתקן?! (וזו קושיה על תוס', כיצד הם מבארים את הפסוק ע"פ ת"ק?).

אבל¹²¹ הפירוש הוא (לא כרש"י ולא כתוס', אלא) שהחטא גדול, מה שהיה החטא בדבר שאין לו תקנה. ואיירי שלא עשה תשובה, ואז החטא הזה נחשב גדול מאוד, מפני שאין לו תקנה. ולא דמי לגולן ולגנב, אף על גב שלא עשו תשובה להחזיר, מכל מקום כיון שאפשר בחזרה - אין לומר בו "מעוות לא יוכל לתקן". ונפקא מיניה שעונשו יותר ממי שעשה חטא שאפשר בחזרה. ואף על גב דאפשר מי שהוליד ממזר לעשות תשובה, לא איירי מן התשובה¹²².

הערות - ילמד ענויים דרכו

ועוד תימה מגמרא ערוכה ביבמות כב, שםפורש שם שאין הוא בר תשובה. ועל זה אפשר להשיב, שיש לחלק בין בית דין של מעלה - שלדעת תוס' אין עוונותיו נזכרים, לבין בית דין של מטה שממשיכים לבייש אותו (כדי להוקיע את מעשיו מצד החברה), ועל זה אמרו "וכי בר תשובה הוא?" (היינו שאין אומרים עליו "כיוון שלקה הרי הוא אחיך") ותירצו שאף על פי שאנו מביישים אותו בחברה ומוקיעים מעשיו, הוא נחשב "עושה מעשה עמך" לעניין כיבוד ומורא אב ואם.

121 אין להתפלא כיצד המהר"ל דוחה את הראשונים ומביא פירוש משלו. המהר"ל חי בתקופת המעבר שבין הראשונים לאחרונים, שהיו שכבר התבטלו לראשונים ולא ראו את עצמם כשוויים לחכמתם על מנת לחלוק עליהם, והיו שראו עצמם כרי הכי לכך. המהר"ל החשיב עצמו כאחד מהראשונים, ולא חש לחלוק על רש"י, תוס', רמב"ם, רמב"ן, רא"ש וכיו"ב.

122 הסבר: בין לדעת רש"י בין לדעת תוס' "מעוות לא יוכל לתקן" הוא אפילו אחרי ששב. לדעת רש"י עדיין אין תקנה לעוון כי הוא ממשיך להיזכר למעלה, כל עוד הממזר קיים, עד שימות. לדעת תוס' העוון אינו נזכר אחרי התשובה, אלא הבושה האישית שלו נשאר. כלומר היחסים שלו עם בורא עולם סודרו, אבל הקושי החברתי של החוטא נשאר כל עוד הממזר קיים.

המהר"ל מודה לתוס' שהתשובה מנקה עוונות אלו לגמרי, ומצד שני הוא חולק על רש"י ועל תוס' וסובר ש"מעוות" אינו יכול להיות משהו בר תיקון באופן טבעי, על ידי מיתת הממזר. לכן לדעתו "מעוות" היינו דבר שאינו בר תיקון מצד עצמו. כלומר הפגם של חטאים אלו כה חמור, שגם כשימות הממזר - הפגם עדיין קיים, וכן ברציחה: "קול דמי אחיך צועקים אלי" (לעומת גול שהגם שהעביר ממון שאינו שלו אל רשותו, הרי שכשיחזיר את הממון - יתוקן הפגם הרוחני). ומצד שני - אם יעשה תשובה - אפילו פגם זה יתוקן. הרי שהמהר"ל מצד אחד מחמיר יותר מהראשונים הנ"ל, שלדעתו החטאים הללו יוצרים קלקול רוחני נצחי, ומצד שני מקל מהם - שהתשובה מנקה אפילו קלקול זה. והקשה לשיטתו: אם המשנה מדברת שלא עשה תשובה - מה ההבדל בינו לבין גולן? והשיב: עצם זה שאדם חוטא ופוגם בעולם בדבר שאין אפשרות לתקנו (אלמלי התשובה) - מראה על פריקת עול חמורה יותר, ועל כן החטא והעונש גדולים יותר.

יש להעיר שהמהר"ל אינו מקבל את עמדת תוס' שאין דבר שאינו מתוקן בתשובה, כמו שמבאר והולך, שיש דברים שהתשובה אינה מתקנת את הפגם שלהם, אבל לעולם היא יכולה להביא את האדם לתיקון.

מסלול 1: יום ה, יט באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול
מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 4: יום ה, כא באלול

ועוד¹²³, כי מה שנאמר: "מעוות לא יכול לתקון", היינו כי שאר המצוות - אפשר שעשה מצווה אחרת, והוא תיקון המצווה שביטל, וכאילו עשה המצווה שביטל¹²⁴. אבל על אלו שאמר: "מעוות לא יכול לתקון" - אין תיקון לאותה מצווה שביטל, רק מצווה שביטל - (מצווה) בפני עצמה, ומצווה שעשה - מצווה בפני עצמה. ומכל מקום המצווה שביטל - אין תיקון (=אין היא מיתקנת) אל (=על ידי) אותה מצווה¹²⁵.

ולפיכך רבי שמעון בן יוחאי מוקי ליה קרא בפירוש מן התורה¹²⁶, אף על גב שהוא חוזר אל התורה, הפרישה מן התורה כבר נעשה וזהו "מעוות" נקרא. ואם חוזר (אחר כך) אל התורה - כאילו מתחיל מחדש ואין זה תקנה אל הדבר שעשה שפירש מן התורה¹²⁷. כי שאר חטא שאינו חטא בדבר שהוא שכלי (=רוחני, קבוע) רק בדבר גשמי¹²⁸ - לא נקרא זה "מעוות לא יכול לתקון", שאפשר הוא בתיקון. כי אפשר כאשר עושה מצווה

הערות - ילמד ענויים דרכו

123 בא להסביר הסבר נוסף מדוע בשאר החטאים לא נאמר שלא יוכל לתקון לפני ששב, לא רק מפני שיכול לתקן הפגם, כגון שישב את הגולה, אלא מפני שיש מצווה אחרת כנגד אותה עברה שיכולה לתקן את הפגם.

124 אין כוונת המהר"ל שאם אדם חוטא במצווה אחת ועושה מצווה אחרת - זה מתקן, שבוודאי מצד הגמול האלוהי הוא יקבל שכר על המצווה ועונש על העברה (עיין מסילת ישרים פרק ד). אלא כוונתו מצד הקלקול של החטא בעולם, שכל חטא יוצר חסרון, אבל מצווה יכולה להשלים אותו. כמו שאמר: "עברה מכבה מצווה", וכן הוא להפך. למשל: הרי שאכל חזיר, הרי שמלבד עצם החטא הוא גם טימא את נפשו. והנה על ידי אכילת קודש - קידש את נפשו ונסתלקה הטומאה.

125 כלומר הפגם של נטילת חיים ושל עריות הוא פגם שאין לו תיקון בעולם על ידי קיום מצווה אחרת. ועל כן יש בהם יהרג ואל יעבור (כי על זה יהרג לא מצד חומרת הפגם אלא מצד שיוצא מהדת - עיין בסנהדרין ש' ישמעאל מחלק ביניהם, ואכמ"ל). ואף על פי כן אם יעשה תשובה - מצד התשובה יש לו תיקון (ולא מצד מצווה אחרת). כמו שביאר לעיל שנהפכים לו לשגגות או למצוות. [ובאמת הקב"ה יוכל לתקן הפגם בדרכיו שלו. כיצד? הנרצח יכול לחזור לחיים בגלגול, והממזר יכול להיטמע בתוך הקהל ומשפחה שנטמעה נטמעה. ובמבט אחר: הקב"ה מראש מזווג זיווגים לגלגל חובה על ידי חייב, שאותו שנרצח היה צריך ליהרג בכל מקרה, ואותו ממזר היה ראוי שלא להתחתן עם ישראלית וכו'. אלא החטא היה שעשה זאת ללא ציווי ה' ומתוך כוונה לחטוא. וכיוון ששב - הכל מתהפך.]

126 עיין סוטה כא, א "עברה מכבה מצווה ואין עברה מכבה תורה". והוא הדין להפך: מצווה אינה מתקנת פרישה מהתורה, כי פרישה ממנה כפרישה ממקור הקשר עם הבורא. משל למה הדבר דומה? למי שלבו הפסיק לעבוד - הרי שניתק הקשר בין הגוף לבין הנשמה, ומה יועיל לו שניתן לו רגל חדשה (=מצווה)? ואם עושה תשובה - הוא מקבל לב חדש, אבל הלב הישן - מת.

127 גם במי שפרש מהתורה - יש תשובה, והיא התשובה על ידי בריאה מחדש, אשר ביאר המהר"ל בסוף פרק א. אבל אין בה תיקון למה שקלקל. אלא שהקב"ה מקבל אותו ככלי שבור ונותן לו חיות חדשה. הרי שיש תשובה, אבל אין תיקון מצד האדם.

128 עיין בדברי המהר"ל בפרק א, שמי שהגיע לידיעת ה' ומצוותיו והלך לחטוא - מורה שחטאו נמצא בשורשו ולא ניתן לתקן בתשובה. ואם שב באופן שנברא לו לב חדש - הרי זה לב חדש, אבל הלב הישן - מעוות לעולם.

אחרת - הוא תיקון אותה מצווה, כאילו לא ביטל אותה. אבל השכלי - אין בו תיקון, כי אין בו השתנות. ולכך על הפורש מן התורה נאמר: "מעוות לא יוכל לתקון".

ואמר שם: "א"ר יהודא בן לקיש: כל ת"ח הפורש מן התורה, עליו הכתוב אומר (משלי כו,ח): 'כְּצִפּוֹר נֹדְדֶת מִן קִנָּה כֵּן אִישׁ נֹדֵד מִמְקוֹמוֹ'. ואומר (ירמיהו ב,ה): 'מָה מְצָאוּ אֲבוֹתֵיכֶם בִּי עוֹל כִּי רָחֲקוּ מֵעֲלֵי'. עד כאן.

ורצה לומר: כמו (ש)הציפור יש לו קן, אשר הוא מקום לו, ואי אפשר שיהיה בלא קן, מפני שהוא נודד ומעופף תמיד וצריך אליו מקום למנוחתו. וכן האדם הגשמי שהוא בעל שינוי, ואין עומד האדם על עניין אחד, והתורה היא מקום קביעתו ומנוחתו (= כמו הקן שמגשר בין הציפור לארץ, כך התורה מגשרת בין האדם לקב"ה, שהוא מקומו של האדם, כלומר מקור חיותו). לכך התורה נחשבת "קן" אל האדם, מפני שהתורה עומדת, נצחית. ודבר זה התבאר למעלה אצל: "כל מי שאין לו דעת - בסוף גולה"¹²⁹. ולפיכך הפורש מן התורה - כאילו פורש מן השם יתברך אשר הוא מקומו וקן (=החיבור) אליו על ידי התורה.

ועוד דרשו שם: "תניא: 'מעוות לא יוכל לתקון' זה שביטל קריאת שמע של שחרית או של ערבית, והתפילה של שחרית ושל ערבית. 'וחסרון לא יוכל להימנות' - זה שמנוהו חבריו לדבר מצווה ולא נמנה עמהם".

וגם אין פירוש זה שלא יהיה תקנה בתשובה, דוודאי יש תקנה אל הכל בתשובה. ונקט דווקא ש"ביטל קריאת שמע" או "תפילה", אף שכמה מצוות יש להם זמן ואם עבר

הערות - ילמד ענויים דרכו

129 חידושי אגרות חלק שלישי, עמוד קפג, סנהדרין צב,א: "כל מי שאין בו דעת - לבסוף גולה. פירוש: כי מי שאין בו דעת, אין ראוי להיות מקומו מקום אחד. כי מי שאין בו דעה שכלית - הוא בעל גשם, וכל גשם הוא בעל תנועה והתנועה הוא בגשם כמו שידוע. אבל מי שיש בו דעה השכלית אין ראוי לו התנועה (אלא הקביעות). ועוד, כי מי שיש לו דעה יש לו מקום, ומי הוא מקומו? הוא הש"י, שהוא מקומו של עולם. וכבר התבאר במסכת ברכות (לג,א) כי הדעה נתנה בין שתי אותיות השם, כי זה מורה על תכלית הדבקות אשר יש לו בו יתברך, כי מי שיש בו דעה - מקומו עם הש"י, כי הדעה נתנה בין שתי אותיות השם וכמו שבארנו בפרק אין עומדין ע"ש. ולפיכך אדם שיש בו דעה, עומד במקום שלו - הוא הש"י, שהוא מקומו של עולם ואינו גולה, וכאשר אין בו דעה אז אין לו נטיעה עם השם יתברך שהוא מקומו והוא גולה. וכבר ביארנו במקום אחר גם כן, שאין מקום של אדם כמו מקום של שאר דבר גשמי. כי כל שאר דברים גשמיים - מקומם הוא מקום גשמי, אבל האדם אינו כך. וביארנו במקום אחר, כי נקרא האדם 'עץ השדה', ובפרט ת"ח נקרא עץ השדה, כמו שהתבאר בפרק קמא דתענית (ז,א) ע"ש, רק שהוא עץ הפוך. כי האדם דומה לעץ לגמרי ראשו הוא שורש העץ הזה, כי הראש הוא התחלתו וידיו אשר הם מתפשטים אילך ואילך וכן רגליו הם כמו הענפים שהם מתפשטים מן העץ. והנה הוא אילן הפוך, מפני כי האילן שורשו בארץ ושם מקומו, אבל האדם שורשו פונה אל השמים כי מקומו למעלה הוא הש"י. ולפיכך אם אין לשורש זה (חיבור לעליונים) - הוא השכל אשר בראשו, אשר על ידו יש לשורש הזה חיבור אל מקומו ונטוע שם. ואם אין לו השכל - אז נפרד החיבור ונעקר השורש מן המקום, אשר הוא נטוע שם והוא גולה, והבן זה".

מסלול 1: יום ה, יט באלול מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול מסלול 4: יום ה, כא באלול

הזמן אין תקנה לו - לא דמי. כי כבר אמרנו כי הדבר זה שאינו תולה בגשם, ואינו כמו כל המצוות שהם ע"י מעשה (ולכן) יש להם תיקון, שאפשר שיעשה מצווה אחרת והוא תיקון לאותה מצווה שביטל. אבל המצוות שהם בלא גשם, כמו קריאת שמע והתפילה, שהם על ידי דבר שכלי - שייך בזה "מעוות לא יוכל לתקון" כי אין תקנה לדבר שהוא שכלי.

וכן מי שמנוהו חבריו לדבר מצווה ולא עשה עמהם - מצוות הרבים הוא דבר עליון, עד שנחשב מצוות הרבים דבר נבדל לגמרי, ועליו נאמר: "וחסרון לא יוכל להימנות". אף על גב שנמנה אחר כך עם אחרים - מניין הראשון כבר הלך, וזהו מנין אחר, ועליו (=על המניין הזה) נאמר: "וחסרון לא יוכל להימנות". ולפיכך על אלו נאמר עליהם: "מעוות לא יוכל לתקון" כי הדברים שהם בלתי גשמי, אין תיקון להם כלל.

שאלות מנחות:

- ✦ "לא יוכל לתקון" - על פי רש"י עונותיו ממשיכים להיזכר למעלה; על פי תוס' - הבושה החברתית; על פי המהר"ל - הפגם קבוע ונצחי. מה הן אפוא שלוש הזוויות שגורם החטא? על איזו זווית מסתכל כל חכם?
- ✦ האם המהר"ל מקבל את עמדת תוס' המוחלטת שאין דבר שאינו מתוקן על ידי התשובה?
- ✦ מה יש בתורה שכשפורש ממנה - אין לדבר זה תיקון?
- ✦ לפי המהר"ל, האם ניתן לחזור בתשובה על הכל, אפילו על פרישה מהתורה וביטול קריאת שמע? מה המשמעות ש"הפגם לא מתוקן"?
- ✦ לפי המהר"ל, אילו חטאים חמורים יותר (מצד הפגם שעושים): עריות ורציחה או ביטול קריאת שמע ותפילה? כיצד זה יתכן?